

d'entre els quals destaquem la carta fundacional del monestir de Sant Jeroni de la Vall de Montolivet, els documents referents al monestir carmelità de Sant Jaume, els que es refereixen al trasllat del monestir de Sant Jeroni de la Vall de Montolivet al lloc de la Murtra de la parròquia de Santa Maria de Badalona, els que fan referència als litigis sobre l'herència de Bertran Nicolau decisius per al futur de les fundacions, l'inventari d'escriptures conservades en l'escrivania del Consell de Cent de Barcelona relatives al monestir agustinà de la Casa Déu. No hi ha res sobre aquestes fundacions a l'Arxiu Diocesà de Barcelona?

Clou el treball un recull bibliogràfic que abasta tots el àmbits historiogràfics de l'obra de Carles Díaz. Hi són també inclosos diversos quadres, gràfics i mapes que ajuden a comprendre millor la narració del text, i encara diverses fotografies. Tres aspectes, per tant, a destacar de l'obra de Carles Díaz: coneixença de les fonts històriques, domini de la bibliografia i una excel·lent metodologia.

Josep Hernando i Delgado

JORDI DE SANT JORDI: *Poesies*, ed. Aniello FRATTA, («Els Nostres Clàssics», col·lecció B, núm. 26), Barcelona, Barcino, 2005, 260 pp.

Totes les cultures sòlides llegeixen i tornen a llegir els seus clàssics i reediten constantment els poetes que configuren la seva tradició literària. La funció del filòleg és mantenir la puresa i la intel·ligibilitat d'aquests textos en la tradició. Les dues primeres edicions divulgatives de Jordi de Sant Jordi per Jaume Massó i Torrents (1902) i Martí de Riquer (1935) i els treballs de Lluís Nicolau d'Olwer (1913 i 1917) arribaren als lectors del seu temps, i J. V. Foix, especialment amb *On he deixat les claus...* (1953), és testimoni d'aquest construir-se d'una tradició poètica, que arriba al gran públic amb Joan Manuel Serrat quan canta *És quan dormo que hi veig clar*. A l'inici del llibre on publicà aquest poema, J. V. Foix reproduí «E vauc cercant ço que no-s pot trobar» (v. 27) de la *Cançó d'opòsits* (XV). L'esperit de J. M. de Casacuberta, fundador de la col·lecció «Els Nostres Clàssics» era aquest: rescatar i oferir a la cultura i a la tradició literària catalanes els textos que la constitueixen, en edicions de rigor a l'abast d'un públic culte i lletrat. Allò que he dit de J. V. Foix també ho podem dir de Gabriel Ferrater que a *Les dones i els dies* (1968), homenatjà Casacuberta, Riquer i l'edició d'Ausiàs Marc a cura de Pere Bohigas. Per tant, hem de felicitar-nos que una nova edició hagi incorporat finalment a la col·lecció el poeta català medieval més important després d'Ausiàs Marc, cercant la millora del text i vestint-lo de les noves aportacions de la filologia i de la història de la literatura dels darrers anys. Això fou així en la magnífica edició de Martí de Riquer i de Lola Badia (1984), que ha esdevingut un clàssic en la publicació dels poetes catalans medievals. La d'Aniello Fratta, traduïda amb molta cura de l'italià per Francesc J. Gómez, peca d'un llenguatge amb un deute excessiu a les teories de la crítica literària, a la conjectura i a l'especulació erudita i filològica, que l'allunyen del segon propòsit d'una edició d'un clàssic tan important com el primer: fer-lo entenedor més enllà de les discussions entre filòlegs medievalistes. Això no contradiu ni invalida les aportacions a la depuració del text i a la seva interpretació, però converteix el llibre més en una edició per a consulta i discussió dels estudiosos que en l'edició moderna de Jordi de Sant Jordi per al lector culte interessat en els seus clàssics. Vegem primer el text i després la interpretació i l'anotació.

Tot nou editor es fixa en els llocs crítics i difícils de les edicions anteriors, i el text de Jordi de Sant Jordi presenta una colla de dificultats que Lluís Nicolau d'Olwer, *Jordi de Sant Jordi (poesies, dates i comentaris)*, dins «Estudis Romànics (llengua i literatura)», II (1916-1917), 20-24, ja va assenyalar sobre l'edició de Jaume Massó i Torrents, *Obres poètiques de Jordi de Sant Jordi*, Barcelona-Madrid, L'Avenç, 1902. Bona part de les seves propostes foren acceptades i altres bandejades per Martí de Riquer en les seves successives edicions. Així veiem que Fratta defensa «e no-m pusch ja tenir pus de re dan» (III, 39), contra l'esmena de Nicolau acollida per

Riquer & Badia: «e no-m pusch ja tenir pus d'er enan». Dos versos més amunt llegim «lo pus estrem dan», i malgrat la llarga argumentació de Fratta en defensa de la lliçó (71-72), continua el vici del mot tornat que mogué l'esmena de Nicolau, per més que el nou editor incorpori la rima en la llista de mots equívocs en apèndix (229). La fixació de Fratta ha servit, però, per depurar el text i l'aparar d'un error que procedia de Riquer 1955 (*Jordi de Sant Jordi*, estudio y edición por ..., Granada, Universidad de Granada, 1955). En efecte, tots els testimonis llegeixen ,ne vey' L (,ne veig' JKN) i no pas ,no vey (veig)' (III, 40). L'acurada transcripció i el respecte a la literalitat és la millor virtut de l'editor, i li ha permès corregir un altre error (,e que' / ,en que' V, 35) i recuperar la lliçó d',aygua sus prat' (XV, 39) a partir del ms. P en oposició a ,lo fons gorch'. El vers passaria a significar «i el gorg profund em sembla un bassal en un prat», això és, un aiguamoll, un prat inundat. Convindria reconsiderar també la lliçó de P ,e-l luny me sembla prop' tres versos més amunt, on Riquer & Badia i Fratta llegeixen ,e-l baix m'és alt e l'alt me sembla prop' d'acord amb JLN. Aplicant el principi de la literalitat, tampoc no accepta l'esmena de Nicolau ,los cors han' (VIII, 15) on tots els mss. llegeixen ,los cors ha', i proposa una prolepsis de l'objecte directe i el subjecte postposat al verb en «los cors ha pres tal regiramen». Tampoc no considera les esmenes de Riquer & Badia ,james' (V, 8), ,perqu'el'es tals' (V, 13), ,fruit de deleyt' (V, 16) i ,perdre' (V, 34). És probable que tingui raó en algunes d'aquestes, i la literalitat és un principi conseqüent. Per això mateix, no acabo d'entendre per què, en canvi, esmena ,spatles' en ,spaules' (V, 7), que justifica pel francès. En occità i en català la rima és fonètica, i en totes dues llengües en ,spatla' el grup -tl- es podia i es pot pronunciar -wl-. Tampoc no entenc per què transcriu ,comjat' (IV, 7 i 22; XII, 14) i no ,comiat': la preceptiva medieval i la moderna coneixen la sinèresi, i ,comiat' podia tenir dues o tres síl·labes, i no cal major intervenció. Això mateix val per a ,camjador' (XVI, 41). Si tenim formes de ,camgar' en citacions de trobadors en la *Passio amoris*, en el mateix *Lo canviador* tenim ,cambiar' (XVI, 1) i ,cambi' (XVI, 27).

Una altra esmena de Nicolau que Badia & Riquer accepten i no Fratta és ,prech que miretz' (VII, 10): té el seu origen en una mala lectura de Massó, que llegí ,pach qui miretz'; Riquer la corregí en ,dach que miretz' i continuà amb l'esmena de Nicolau. Fratta proposa una nova esmena ,dech que miretz' a partir del verb occità ,dechar': ,dictar'. Com assenyalava Anna Alberni en la seva tesi doctoral (*El cançoner Vega-Aguiló* (BC, Mss. 7-8): *estructura i contingut*, Universitat de Barcelona, 2002), l'únic testimoni que transmet aquest text diu clarament ,dich que miretz', i, en conseqüència, es desfa un lloc obscur on només hi havia una mala transcripció. Per contra, Fratta adopta amb encert l'esmena de Nicolau ,es[t]ay' (IX, 23), que Riquer havia adoptat primerament (*Jordi de Sant Jordi*, estudi crític i edició de ..., Barcelona, Llibreria Catalònia, 1935; «*Stramps*» y «*Midons*» de *Jordi de Sant Jordi*, dins «*Revista de Filologia Valenciana*», I (1951), 9-62), i que després canvià en ,es [s]ay', si bé recollint l'esmena de Nicolau en nota (Riquer 1955, Riquer & Badia 1983); Fratta edita ,es[t]à-y ferm': no em sembla que calgui. En occità clàssic i en llengüadociana moderna la tercera persona singular del present d'indicatiu del verb ,estar' fa ,esta / estai', per analogia amb el verb ,far' (,fau / estau, fas / estas').

Tampoc no accepta la solució de Riquer & Badia ,e de s'amar', que arrenca ja de Nicolau, a ,e desamar a mant hom avorrir' (X, 32): Fratta proposa ,e d'es amar' (= ,i del mateix estimar'). No és rar que canviï una ,e' per un ,a', o viceversa, en els cançoners catalans del segle XV resolguen un vers; m'atreveixo a proposar ,e desamar e mant hom avorrir'. Un cas invers es dona en Jaume Marc en «aquest és l'alt que dóna l'empenta/ e desamar» (*Dos són los alts*, vs. 32-33), on convé llegir ,a desamar'. En canvi, estic d'acord a adoptar la separació ,femna d'a-saut' (VI, 20) i la d',al fisomia' (VI, 36), com llegeix L, en comptes d'un ,alfisomia' sense documentació. Alguna altra és més dubtosa, com ,mal a dona procura' (VI, 37), o fins la tria de la variant «e plus m'entench en vostra benvolença» (XII, 40, ms. J) en lloc de ,m'encench' en (Riquer & Badia, ms. L), per més que digui que aquest règim no es documenta en occità. És ben propi del català. En canvi, no comprenc els motius de la selecció de «Tant són li mals que-m fay soffrir» (I, 1; ms. L), en comptes de «Tant es li mals que-m fayts soffrir» (Riquer & Badia, ms. H), ni tampoc la selecció i la llarga explicació en nota de «qui socorrech per genti-

lesa granda» (XIV, 38; ms. JL); em sembla molt millor lligó i de més fàcil justificació «qui-n[s] socorrà per gentilesa granda» d'acord amb P. En occità antic el futur de ,córrer' feia ,correrái / corrái, correrás / corrás, correrà / corrá, etc.; en efecte, el futur és el temps que correspon a la frase.

Altres seleccions són més incomprensibles, com ara ,jo' (VIII, 32) (ms. K) en comptes de ,yo' (Riquer & Badia, ms J, ja que manca en ms. base L). Un cas més complicat és ,e-ls fay lestir mentir' (X, 15), on Riquer & Badia reconeixen una corrupció i no ofereixen una solució. Fratta edita ,e-ls fay lestir mentir' (i els fa anar a mentir promptament'). Donatella Siviero (Jordi de Sant Jordi, *L'amoroso cerchio. Poesie dell'ultimo trovatore*, a cura di ..., Milà-Trento, Luni, 1997) edita ,e-ls fay l'estir mentir' (i el turment els fa mentir'): es tracta d'un passatge difícil. La mala resolució d'abreviatures amb la mala separació de paraules o de grafemes són les causes principals de corrupció. La meua proposta es fonamenta en una diversa separació de paraules i en una diversa resolució de l'abreviatura de ,r' amb vocal, causada per la pèrdua de la consonant que completa la síl·laba per homofonia amb el mot que segueix: «Amors fay engan e falcia / als pus leylas e -ls fayl est(re)[m] mentir» («Amor obra amb engany i amb falsedat amb els més lleials i als quals manca (no saben, desconeixen) extremament (del tot) la mentida»), i en canvi, «als truans, falç, inichs, fa jausir».

Pel que fa a l'estudi convé distingir entre la introducció, i els davantals i les notes als poemes. En la introducció Fratta incorpora els resultats de la recerca posterior a Riquer & Badia, com són la data de la mort de Jordi de Sant Jordi el 18 de juny de 1424, l'ascendència sarraïna del poeta i la correcció del nom del ,condottiero' Sforza que atacà per sorpresa les forces del rei Alfons a Nàpols a finals de maig de 1423. L'error de Francesco Sforza per Muzio Attendolo Sforza prové de Nicolau (1917), que fou qui identificà el ,condottiero' del vers i la circumstància del *Presoner*, si bé mai no es confongueren els capitans. Nicolau en el mateix lloc dóna les referències de Zurita i Soldevila que en les seves obres l'anomenen Muzio Attendolo i no Francesco, i reproduceix el document publicat per Giménez Soler (*Itinerario del rey don Alfonso V de Aragón y I de Nápoles*, Saragossa, Tip. de Mariano Escar, 1909) de quan arribà la notícia a València de la mort de Sforza (lletre al tresorer Ramon Berenguer de Llorac manant-li que pagui quinze florins d'or d'Aragó a «Brunito de Florencia, curreuo, quos ei graciosse concedimus et donamus quod novitate sive nova quam nobis denuntiavit seu adduxit quod Esforça capitaneus in regno Neapolis qui erat nobis rebellis publicus ab hoc seculo transmigravit», (València, 12 febrer 1424).

La confusió de nom, que no de personatge, passà de Nicolau a Riquer 1955 i a Riquer & Badia, i és mèrit de Siviero (1997) haver restituit el nom de Muzio Attendolo. Està bé que hi dediqui un espai en la introducció, però potser és descompensat en la brevetat de la biografia. De les dotze pàgines que conté, sis discuteixen l'ascendència mora de Jordi de Sant Jordi i tres l'episodi de Sforza. A diferència de l'autor, no penso que l'ascendència conversa de Jordi de Sant Jordi tingui cap conseqüència literària i menys lírica, com no la té la suposada ascendència jueva de Pedro de Santa Fe, la qual fins ara no s'ha documentat. Si Jordi de Sant Jordi fou adobat cavaller devia ésser pel seu valor en les armes i en la guerra. Pedro de Santa Fe, en canvi, s'incorporà entre els homes formats en el dret i en la ploma, i acompanyà el rei Alfons en la primera expedició italiana i consta el seu nom entre els sonadors d'arpa i d'instruments musicals (ACA, *Mestre racional*, reg. 420, 35v). Em fa l'efecte que la diferència entre els dos fills de conversos no resideix ni en la religió primera dels pares ni en la música, sinó en les armes i en les lletres, i per això l'un fou cambrer i cavaller i l'altre home de ploma i d'escribania.

La història i la circumstància de la poesia, fins les formes mètriques i musicals, de Jordi de Sant Jordi convé explicar-les en el context de la cort del jove rei Alfons i amb especial referència a la reina vídua Margarida de Prades. Fratta, en canvi, ha renunciat a dibuixar aquest context a partir de la figura de la principal destinatària i protagonista dels poemes vinculats a la cort del jove rei Alfons, com feren Riquer & Badia. Margarida de Prades només regnà vuit mesos, i no pogué mantenir una cort, però sabem que es presentava sovint a la cort dels seus nebots els reis Ferran i el seu fill Alfons, i no es perdé l'avinentesa d'acudir a Perpinyà amb tota la

família reial i la noblesa d'Aragó i de Castella a la trobada amb l'emperador Segimon. Són conegudes les lletres de presentació del ministrer de Ferran I, i després d'Alfons, Rodrigo de la Guitarra, amb què la reina Margarida a Perpinyà l'envia a Arquimbald i a Mateu de Foix, presents allí per causa de les vistes amb Benet XIII i amb l'emperador Segimon. En canvi, no aprofita prou la troballa de Laureà Pagarolas (1988) d'uns versos de la *Cançó d'opòsits* copiats amb tota probabilitat el 1418 en la bossa d'un manual del notari Antoni Estapera. Aquesta notícia ens fa saber que en aquests anys Jordi de Sant Jordi era ja un poeta famós i que convé fer-lo de major edat. Probablement nasqué vers 1390, o no gaire després. Aquesta manca d'historicitat és en bona part la responsable d'algunes visions parcials i desviadament italianitzants de les característiques generals de la poesia de l'època, com ara el fet de presentar l'espiritualització de la dama des d'una lectura 'stilnovista'. Es tracta d'una característica que comparteix amb altres poetes del seu temps com fra Joan Basset, Arnau Marc o Lluís Icart, i que té molt a veure amb l'escola tolosana i amb la poesia mariana, en la qual s'arriba a desdibuixar la frontera entre l'elogi marià i la poesia amorosa. D'altra banda, també tenim la poesia de Melcior de Gualbes, que documenta en aquest motiu els estímuls de la tradició italiana i de Dante.

Fratta llegeix la tradició catalanoprovençal des de la seva formació italiana. Això no és un demèrit, fins és un exercici convenient, però s'ha de posar al seu lloc. No és el mateix la literatura comparada que la història de la literatura, i molt menys que la lectura d'un poeta des de la seva tradició i els nous estímuls que documentem en l'ambient. Això mateix es pot estendre a la psicologia amorosa i a la progressiva introducció del saber mèdic i escolàstic a la poesia, el qual l'apropa a Dante i als 'stilnovisti'. Però aquesta és una característica general de la literatura i la lírica romàniques des del segle XIV, que en la italiana s'inicia abans, però convé no confondre's ni establir relacions a partir de fenòmens que són més generals. Bona part del vocabulari escolàstic que Fratta retroba en Dante i en Jordi de Sant Jordi ('empremta', 'forma', la 'imaginatio' en les facultats del cervell i no al cor com als trobadors, etc.), es deu a l'escolàstica, al saber mèdic i a la psicologia comunes a tota la cultura occidental del moment.

Aquest saber s'havia convertit en una etiqueta de distinció i feia bonic lluir-lo en versos i en converses cortesanes, i cada vegada més a còpia que avançava el segle XV. El debat del poema XI (*Un cors gentil m'à tant enamorat*) s'ha de situar justament en aquestes discussions cortesanes. Fratta té raó a destacar Jordi de Sant Jordi en la tradició respecte de Gilabert de Pròixida, el qual encara fa del cor la seu de l'amor. Pels mateixos anys Lluís d'Icart escriví la *Consolació* o *Avís d'amor*, que testimonia la difusió de les doctrines mèdiques en la tradició lírica catalana. Precisament, la consideració del cor i el cervell és un motiu més per situar el poema de Bernat Serra que cita arran del poema XII (*Enyorament, enuig, dol e desir*) abans de Jordi de Sant Jordi i *Dos són los alts* de Jaume Marc després d'*Alt e amor d'on gran desig s'engendra* d'Ausiàs Marc. No podem llegir Jordi de Sant Jordi deslligat del seu context històric més immediat ni dels seus contemporanis.

Avui dia l'editor disposa de repertoris de la poesia occitana i del *Repertorio Informatizzato dell'Antica Letteratura Catalana* (RIALC), i aquests instruments han permès enriquir molt l'anotació. És bo fer-ne un ús llarg, però no cal farcir l'anotació fins a l'excés. Això cansa el lector i fa desmerèixer les bones troballes, que n'hi ha, siguin de probable deute o de documentació d'expressions i de frases de la lírica. Però un ús més crític i sospesat d'aquests instruments, acompanyat de la lectura dels textos, hauria permès a Fratta una anotació que mostrés la llarga influència de Jordi de Sant Jordi sobre la poesia catalana del segle XV, la qual no es veu reflectida en l'abundant anotació. Per exemple, sorprèn que no aparegui un poeta tan santjordista com Martí Garcia, el qual ja enriqueix l'anotació de Riquer & Badia. Els davantals i l'anotació han de permetre llegir un text en el sistema d'imitacions i d'emulacions que és sempre la lírica i en la qual es defineix i incideix el poeta.

En general, el medievalista cerca amb entusiasme els models d'inspiració italians perquè s'accepta que l'italianisme en la tardor medieval és un senyal de modernitat. És comprensible que aquesta tendència sigui més marcada en un editor de formació italiana, per al qual a més la memòria d'Arnaut Daniel va lligada a Dante. Fins és probable qui tingui raó a llegir 'este-

la' i no ,estella' en «plus penetrans que stella» (IX, 28), però Dante predica de la llum divina l'adjectiu ,penetrant'. No conec prou la ciència medieval, però una llum il·lumina perquè topa amb un objecte i hi reflecteix, mai perquè penetra. Una altra cosa, és clar, és la llum de Déu. En la grafia medieval ,stela' podia acabar escrit ,stella' per llatinisme, i sempre tindrem l'homografia amb ,estella' fins si és escrit ,stela'. Sigui com sigui, llegir ,stela' (,estrella') és una proposta digna de tenir en compte. Si la *Cançó d'opòsits* documenta la incidència de la poesia italiana, el model d'Andreu Febrer i la pròpia poesia de Jordi de Sant Jordi assenyalen que experimentava en l'art d'escriure sobretot amb gèneres i motius trobadorescos i francesos en la construcció d'una tradició pròpia; exempli gratia, *Lo canviador* (XVI) refà en les formes de la balada francesa els motius trobadorescos del maldit, com assenyala Isabel de Riquer (*Lo canviador de Jordi de Sant Jordi: maldit*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLV, 1995-96).

En la meua edició de Romeu Lull, vaig escriure (1996) que en l'obertura d'una composició sol actuar el recurs a la memòria, i que per això els inicis d'una composició són el millor lloc per a conèixer la memòria del poeta. Doncs bé, una balada de Guillaume de Machaut comença «Loing de vous souvent souspir,/ douce dame debonnaire,/ pour ce que trop fort desir/ a veoir vo dous viaire...» , i Jordi de Sant Jordi «Sovint sospir, dona, per vós de luny/ e sospirant...» (IV). Oton de Grandson fou fet presoner a la batalla naval de la Rochelle el 1372 per les forces castellanes, endut a Castella i, finalment, rescatat pels anglesos. Amb la seva presó a Castella s'ha relacionat una composició d'aquest poeta que comença «Lointain de moy, en estrange treee/ laisse mon coeur, m'amour e ma pensee...» (H. Braddy, *Chaucer & Graunson: The Valentine Tradition*, dins «Proceedings of the Modern Language Association of America», LIV [2], 1939).

Fratta ha fet l'exercici de llegir Jordi de Sant Jordi des de la modernitat de la lírica italiana, resta pendent veure-la des de l'actualitat de la lírica i la música franceses, tan de moda des dels temps de Joan I i durant tota la primera meitat del segle XV.

Jaume Torró Torrent

M. Mercè HOMS I BRUGAROLAS, *El sindicat remença de l'any 1448* (Col·lecció «Documents de l'Arxiu Municipal», 11), Girona, Ajuntament de Girona 2004, 691 p.

En l'apèndix I de la seva *Historia de los Remensas*, Jaume Vicens i Vives citava el lligall d'ACA, *Reial Patrimoni* 2609, de finals del s. XV, en els folis del qual més d'un cop es fa esment de «les fermes del cindicat del senyor rey don Alfonso». Vicens no arribà mai a conèixer directament en què podien consistir les dites fermes, però fou conscient del valor històric que podia tenir aquell document, sobre el qual es basà en gran part el sindicat posterior dels anys 1488 i següents, que ell va estudiar i valorar adequadament en *El gran sindicato remensa (1488-1508)*, Madrid, CSIC 1954.

Com confessava ell mateix i és prou sabut, Vicens va estudiar el fenomen remença sobretot en la seva última etapa, durant l'època de Ferran II, quan el problema arriba al seu desenllaç. Per a les etapes anteriors s'havia refiat de la documentació publicada dins *Guerra y levantamiento de Cataluña* en els vols. XIV-XXVI de CODINACA, i en els documents aportats en els estudis d'Antoni de Bofarull i Brocà (*Historia crítica civil y eclesiástica de Cataluña*, Barcelona 1876-1878), Fidel Fita (*Lo Papa Benet XIII y los pagesos de remensa*, dins «La Renaxensa», II [1875], 11-16, 81-85, 122-130; *Los reys d'Aragó y la Seu de Girona*, Barcelona 1876), Josep Coroleu (*El feudalismo y la servidumbre de la gleba en Cataluña*, Girona 1878), Salvador Sanpere i Miquel (*Barcelona: son passat, present y pervenir*, Barcelona 1878; *L'alsament de Mieres*, Barcelona 1879; *Barcelona en 1492*, Barcelona 1893), Josep Pella i Forgas (*Historia del Ampurdán*, Barcelona 1880), Julián de Chía (*Bandos y bandoleros en Girona*, Girona 1890), A. Brutails (*Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon au Moyen Âge*, París 1891), Francesc Monsalvatge